

FRANCZIA ADATOK AZ 1664. ÉVI SZENT-GOTTHÁRDI CSATÁHOZ.

(Második közlemény.)

A napló szövegének folytatása előtt röviden vázolni kívánom az eseményeket.

1664 július 25-én Montecuccoli lovas hadtestének elővéde, mely *Gucsenics* horvát ezredéből és a dragonyosokból állott, egyesült Nádasdy lovasságával *Körmend*-nél. E nap volt egyszerűs mind az első összeütközés napja. A török lovasság megkísérelte az átkelést, de Nádasdy, támogatva a lovas hadtest elővéde által, e kísérletet megghiúsította. Július 26-án a nagyvezir egész seregével *Körmend*-hez ért s táborát a palánkkal szemben ütvén fel, újabb kísérletet tétetett az átkelésre. E kísérlet e napon már a második volt, mert az elsőt — valószínűleg a nagyvezir útját előkészítendő — a tatárok tették; az elsőt *Nádasdy*, segítve hajdui és a horvátok által, megghiúsította ugyan, de a horvátok azután egy janicsár-osztálylyal jutottak harciba, mely vereségükkel végződött. A nagyvezir által elrendelt második kísérletet maga *Montecuccoli* utasította vissza, ki a lovas hadtest zömével ép akkor érkezett *Körmend*-hez. Leghevesebb volt azonban a harc július 27-én, a mikor is a nagyvezir nagyobb szabású támadást intézett a Rába vonala ellen, az átkelést kierőszakolandó. A török csapatok már áthatoltak a hidon, midőn előbb a német, majd a francia lovasság által is hathatós támogatást nyerve, az ellenséget ismét visszaűzték.

Július 28-án a nagyvezir serege a Rábán fölfelé húzódva, *Csákány* elé ért, míg lovassága Szt.-Gotthárd felé kalandozott. *Montecuccoli* követte a török sereg mozdulatát, míg Nádasdy és

Batthiány a magyar lovassággal Körmendnél hagyatott. A törökök átkelő kísérlete itt megújult, de ismét sikertelen maradt. *Július 29-én* a török sereg még tovább vonult a Rábán fölfelé s az est beálltával olykép szállott táborba, hogy balszárnya Szt.-Gotthárdal szemben állott.¹

A mondott napok eseményeire nézve a naplóban a következőket olvastam.

«A törökök visszaverése után a francia lovasság a körmendi hidtól visszatért a szent-gotthárdi táborba. Velük jött el a német lovasság is, mely ép oly kitünő volt, mint a milyen silány volt a gyalogságuk; ezek, szegény nyomorultak, a hosszú böjttől és inségtől nagyon lesoványodtak s kevés számba mentek, összehasonlítva őket a francia gyalogokkal, a kik a 400 mértföldnyi út ellenére is oly friss színben voltak, mintha valamely közeli jó helyőrségből kerültek volna a harcztérre. Hát még a francia lovasság, a melyet annyira megbámultak Németországban és utóbb Olaszországban is. Miután különítményünk megérkezett, elfoglaltuk szállásainkat. A németek a szent-gotthárdi hiddal szemben telepedtek le, úgy hogy jobbkezük felől a *Weistrichs-patak*² folydogált, szemben a *Rába*, a hátuk mögött pedig egy eléggé nagy patak volt. A francia csapatok a németek balszárnyánál ütöttek tábort, egy kis mértföldre (lieue) Szent-Gotthárd alatt (au dessous) és egy fenyőfából készült hid (pont de sapin) közelében; ezt a hidat nem rontották le, mert senki sem hitte, hogy a törökök át mernének rajta jönni a mi jelenlétünkben. Mi ép úgy táboroztunk, miként a németek, kivévén azt, hogy a³ folyó jobbkezünk felül nem volt oly közel hozzánk, mint hozzájuk (campés à la reserve que nous n'avions pas si proche de nostre droite comme eux la rivière de . . .)»

«Az első nap estéjén, a mint a nap leáldozott, a törökök mind együtt imádkoztak tele torokkal és így borzasztó lármát csaptak kiáltásaikkal. Az imádkozást a tábor egyik végén kez-

¹ R. Horváth J. Az 1664. évi Mura-Rába melléki hadjárat és a szent-gotthárdi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1891. évf. 618. l.

² Későbbi toldás.

³ Üresen hagyott hely.

dették el és hadoszlop hadoszlop után vágott bele, míg végre az egész tábor dörgött az ima hangjától (comme une traisnée de voit épouvantable = mint emberi hangok rettentő futó tüze). Imájukat háromszor megismételték és mindig ugyanazon szavakat ejtették ki: *Alla hú*. Azt hittem, hogy ez az iszonyú zaj megijeszti a francziákat.» De csakhamar megnyugodott a napló írója, mert a francziák hangosan és gúnyolódva utánozni kezdték az imát, s midőn a zaj végre megszűnt, a csoportokba verődött török trombitások oly kellemesen harsogtatták trombitáikat (fanfares), hogy mindenkit valóban elbájoltak. A trombitások öten-hatan egy csoportban és kellő távolságban állván egymástól, szép simán vették át a harsonaszót. Ez a hangverseny minden este megismétlődött.

«Ily gyönyörű zeneszó mellett nyugodtunk le az első nap estéjén — írja a pap — melyet azonban másnap reggel egészen másféle zenebona követett: tiszteletünkre bömbölni kezdtek a török ágyúk s tüzérek minden szünet nélkül reggeltől estig folytatták a tüzelést. Tüzelő állásukból jól háborgathattak bennünket, mert fönt a magaslatokon helyezkedtek el, mi pedig, a folyó innenső partján, lent a völgyben állottunk. Az a domb, a melyet elfoglaltak, eléggé lapos volt és a Rába folyó mentében terült el, a mely a magaslatok lábánál folyt végig. A hátuk mögötti erdőség nem volt oly sűrű, mint a mi oldalunkon levőé. Egész hadseregük, ép úgy mint a miénk, hosszú egyenes vonalban táborozott. Táboruk két mértföld hosszú volt, még pedig egy mértföld Szent-Gotthárdon felül és egy mértföld azon alul. Táboruk gyönyörű látványt nyújtott; szinkör formájában terült el a magaslatokon; sátraik különböző színűek voltak, kék, vörös, zöld vagy sárga; némelyikük finom, mások pedig közönséges vászonból voltak; a színvegyület pompás volt. A nagyvezir sátorát tisztán láthattuk táborunkból; zöld vászonfal vette körül, mely minden irányban ki lévén feszítve, nagy udvart alkotott; ezen belől sátorok voltak. A törökök igen fürgén ütik fel sátraikat; egy fél óra alatt az egész sátor-tábor fölépült. A legszükségesebb podgyász szállítása végett nagyon sok rabszolgát és tevét visznek magukkal. A törökök gyönyörű tábora mellett, a miénk sem volt rossz. Egy félszigeten feküdt, melynek hossza

kettő, szélessége pedig fél mértföld volt; határát két folyó és egy nagy patak alkotta. Nálunk elég volt a fű, sok a zöltség-féle és a gabona és a Rába folyó megvédett a törököktől; ezeknek azonban nem volt elegendő eleségük, mert táboruk igen száraz helyen terült el. A foglyok bemondása szerint a törökök lovaikat falevelekkel etették; ezt a Rábán átúszott szökevény rabszolgák is megerősítették. Mindkét félnek voltak tehát előnyei. A törököknek mintegy 100,000 emberük volt; a magaslatokon elhelyezett ágyúik egész nap folytatták a tüzelést bámulatos módon. Minthogy a francia gyalogosok fődözve nem voltak, semmi sem védte meg őket az ellenség golyóitól s így sokat szenvedtek; különösen sokat vesztett a biztosításra kirendelt ezred (régiment de la sureté), melynek több embere elesett, két zászlótartójának pedig eltörött a czombcsontja. Ennélfogva a vezérek nagy földsáncz (épaulement de terre) építését rendelték el a csapatok egy részének megvédése végett, a védelemre kirendelt ezredet pedig lovasságunk közelébe voltak kénytelenek visszavonni; ennek kárát vallottuk, mert táborunkban sok volt a tolvaj, a kik éjnek idején belopódtak sátrainkba és ellopták holmijainkat. A védelemre kirendelt ezredünk visszavonása után is folytatták a törökök a tüzelést; de mivel nagyobb szög alatt lőtték golyóikat, nem sok kárt tettek bennünk, mert a golyók mind sátraink fölött röpültek el.»

Éles szemével észrevette a pap, hogy a keresztény sereg is viszonzni szerette volna a török ágyúk tüzelését; de csekély, csupán két apró táborigyűjokkal nem sokat tehettek. Ez a két ágyú a folyó partján állott egy ütegben. Ezeket az ágyús¹ igen ügyesen kezelte, mert a célba vett török sátrat mindenkor pontosan eltalálta és el is söpörte a föld színéről. Igen érdekes, a mit a pap itt megjegyez, hogy a tüzér több hús *solos pénzdarabot keresett* ily módon magának! Nem kevésbé érdekes megjegyzése az is, hogy az ágyúzás nem sokáig tartott, mivel hat lövés után a tüzmaster pihenni volt kénytelen, már csak azért is, mert elfogyott a puskapora és a golyója. Ez a körülmény elkésérettette papunkat, mert újra szidalmazza a császár minisz-

¹ A naplóban *egy* számban van!

tereit, sőt még azt is megkoczkáztatja, hogy «úgy látszik, szövetségben voltak a törökökkel a francziák elvesztésére!» Ismét panaszkodik, hogy a keresztény táborban kevés a kenyér és a liszt, és hogy e miatt hallatlanul drága a kenyér; látta, hogy egy czipóért, a mely körülbelül két solt (2 sou) ért meg, egy aranyat fizettek (francia pénzben számítva egyértékű volt 6 fonttal, vagyis a czipónak rendes körülmények közötti *hútvanszoros árával*!).

«Gabona volt ugyan elég — írja tovább a pap — de nem volt malmunk az őrlésre; a mi volt, azt a németek foglalták le mind és nem engedték át nekünk használatra, sőt még egy kis rakomány eleséget is elvettek tőlünk, a mit a magyar urak küldöttek a francia csapatok élelmezésére. Ámbár nagy volt az élelemhiány, pénz volt elég! Ezért írta *de la Feuillade* a francia királynak azt, hogy csapatainál minden hiányzott, kivéven a pénzt. Hús az volt elég; egy fontnak ára csupán egy sol (sou) volt; e nélkül a francziák éhen vesztek volna. Ivóvíz sem volt elég, ámbár csapataink egy félszigeten helyezkedtek el. A törökök közelsége miatt veszélyes volt a folyóhoz menni és vizet meríteni; ezenfelül a sok és tartós esőzés miatt a folyó megáradt, elmosta a partjait és iszapossá tette a vizet.» E bajon úgy segítettek, hogy megvárták, a míg a kimerített vízben az iszap leülledett és azután még felforralták a vizet.

A táborban fakadó kevés forrásnak sem igen vehették hasznát, mert kicsinyek voltak és medencéjüket a katonák úgy összetaposták, hogy a víz megzavarodott és ihatatlanná vált. A tisztek is ép úgy koplalhattak volna, mint a közkatonák, ha Gráczból nem hoznak magukkal eleséget. Még így is megesett, hogy egymáshoz és oda jártak vendégségbe, a hol több volt az enni- és innivaló, nevezetesen pedig o'la, a hol kenyér, bor és víz volt. Még *Colignynak*, a francia hadak fővezérének sem volt mindig elegendő kenyere.

«Július 30-án este — folytatja a pap — a törökök a szállásunk fölötti fenyőfahídon akartak átkelni; de a kirendelt lovaság, a francia gyalogosok támogatásával oly szép rendben nyomult előre, hogy a törökök támadni nem mertek; a csapatok tehát csakhamar visszatértek szállásaikra. Türelmetlenül vártuk

az est beálltát, hogy ismét hallhassuk a törökök imáját; de semmi sem történt, még pedig vagy azért, mert kigúnyolták őket, vagy pedig valamely más okból. A mi trombitásaink azonban, mint rendesen, ismét vidáman harsonáztak az esti homályban. Másnap (július 31-én) a törökök fölszedték sátorfájukat és Szent-Gotthárd fölé vonultak oly hiedelemben, hogy a helységen fölül több gázlót találnak, mint azon alul. Úgy látszik, meg akarták kerülni jobbszárnyunkat. A mint azonban észrevettük e mozdulatukat, mi is parancsot kaptunk, hogy szedjük föl sátorfánkat, vonuljunk a folyó mentében fölfelé és lépést tartva az ellenséggel, akadályozzuk meg az átkelést. Elmozdultunk tehát a félszigetről eddigi szállásunkból és egy rozoga fenyőfahidon átkeltünk a Weistrichs folyón csekély távolságnyira Szent-Gotthárd fölé. Ha a törökök három vagy négy ágyút a hid felé irányoznak, nagy zavart okozhattak volna közöttünk ép az átkelés közben, mert nagy volt a tolongás a hid följaratánál, miután mindenki egy időben kívánt átjutni a szoros uton. Óriási mérszárlást követhettek volna el, vagy legalább is lerombolhatták volna a hidat, hogy átkelésünket megakadályozzák; ez is könnyű dolog lett volna, mert egészen közel állottak hozzánk és jól láthattak bennünket, minthogy teljesen fődözetlenül ki voltunk téve golyóiknak. Különben ha a császár miniszterei jobban gondoskodnak löporról és golyókról, mi is sok kárt tehattünk volna a törökökben, mert ők is hasonló helyzetben voltak, mint mi; szerencsénkért nagy hálával tartoznak a császár minisztereinek.»

Tudjuk, hogy ezután mind a két fél a Rába mentén fölfelé és egymással egyenlő magasságban haladt tovább. Végre megállapodott úgy a török, mint a keresztény sereg, még pedig előbbi a folyót kísérő magaslatokon, utóbbi ellenben a Rába lapályán. «Ezen emelkedett helyről ismét uralták a folyó mentében elterjedő alacsony térséget — írja a pap — de a folyó itt már messzebbre feküdt a magaslatoktól mint előbb s ezért nem igen zavarhattak bennünket puskatüzzel, hanem csak ágyúikkal, a melyekkel elég gyakran lövöldöztek reánk. A keresztény tábor nem alkotott egyenes vonalat mint előbb, hanem tört vonalat, mert ki kellett kerülni egy vízzel borított mezőséget. A néme-

tek, a kik az elővédet alkották, szembejutottak a törökökkel, de bennünket nem láthattak, mert a mi táborunk a hegyeknek egyik mellékoldalán helyezkedett el. Azok pedig, a kik láthatták a hitetleneket, földön állottak, mert sátraikat terebélyes tölgyfák alatt ütötték fel, a melyek egyszersmind megóvták őket azoktól a záporosóktól, a melyek sok bajt okoztak nekünk. A hegyoldalról aláhömpölygő víz ugyanis annyira előntötte sátraikat, hogy köröskörül árkokat kellett ásniuk a víz elvezetése végett. Ezen a bajon tehát segítettünk valahogyan, de a másikon nem, mert a Bécsben vásárolt finom vászon ugyanis nem volt esőálló, át eresztette a vizet és az ágyunkban is teljesen átáztunk, valahányszor esett az eső; a föld is annyira fölázott, hogy csakis csizmában járkálhattunk a táborban.»

Augusztus 1-én a törökök a magaslatok és a Rába között állították fel ágyúikat (összesen tizenegyet), a melyekből hevesen lödöztek. A tüzelés korán reggel kezdődött és a körülfekvő erdőségek miatt keletkezett visszhang következtében igen kellemetlen volt, de nem félemlítette meg a keresztényeket, mint a hogy azt a törökök hitték. Az ágyúkat a törökök lassankint a folyó partjáig tolták előre, még pedig oda, a hol a Rába kanyarulata egy félszigetet alkot. Az előrenyomulásnak célja az volt, hogy elősegítsék a saját gyalogságuk átkelését a folyón. Az átkelés simán ment végbe, mert a mint a napló írója mondja: a németek, a kik az illető hely védelmével bizattak meg, rögtön kereket oldottak, a mint a törökök megérkeztek. Ezek azok a csapatok voltak, a melyeket a szabad német városok küldöttek és a badeni herczeg vezérelt. E német ezredeket négy francia ezred támogatta, t. i. a *Turenne*, *Grancey*, *La Ferté* és *Espagny*, a melyek az elillant németek helyét rögtön elfoglalván, csatlakoztak azokhoz a csapatokhoz, a melyek helytállottak. Ezek egy részét a francia *loranei herczeg*, a másikat pedig a *nassauí* gróf vezérelte. Utóbbit a törökök teljesen legyőzték. A francia ezredek lehajtott fővel mentek neki az ellenségnek, de meghátrálni voltak kénytelenek, mert a német lovasság nem jött segítségükre, hanem megszaladt; belőlök mintegy 5000 ember eleséledt és a vesztett csata hírével a 20 mértföldnyire fekvő Gráczig fölriasztotta az egész vidéket.

«A kudarcz azonban nem vette el gyalogosaink bátorságát, folytatja a napló írója, hanem a mint lélegzetet vettek, megfordultak és újból támadtak a végből, hogy visszaverjék a törököket, kik közül már sokan átjöttek a folyón. De ez a második összecsapás is ép oly sikertelen volt, mint az első, mert a törökök visszavetették a mieinket egészen egy faluig, a mely a mi népünk jobb oldalában volt. Ekkor történt, hogy az egyik ezred élén harcoló *Marquis de Mouchy* fejét karddal levágták. Nagyon nehéz volt a fegyverzete s azért képtelen volt átmászni azon a kerítésen, a mely útját állotta. Elesett még: *Marquis du Plessis Bélière* és vele a csak 16 éves *petit calet de Puisieux*, ki enseigne colonelle volt az édesbátyja vezérelte ezredben. A midőn ez látta, hogy a törökök egész tömege fogja körül és a menekülésre nincs kivezető út, beburkolódzott zászlójába és így halt meg az ellenes csapások alatt.»

A gyalogság hadakozásáról a táborban levők semmit sem tudtak. «Szépen csöndesen ebédeltünk — mondja a pap — még pedig jó társaságban, a midőn hirtelen riadás támadt. Mindenki lóra kapott és csak most tudtuk meg, hogy a törökök már nagy számban átkeltek a folyón; hevesen támadtak, sokan közülök oly merészek voltak, hogy elhagyták seregük zömét és fölgyújtották a közeli falut. Ezek azonban meglakoltak merészségükért, mert francziáink elfogták őket, még pedig kezükben a gyujtogató szerekkel; hármat közülök a németek, a kiknek kiszolgáltatták őket, elevenen megnyúztak.»

Minthogy a törökök mind nagyobb számban jöttek át a folyón és csatarendbe helyezkedve visszaverhetők nem voltak, a szövetségesek már-már föladták a reményt, hogy megverhesék őket és parancsot kaptak, hogy podgyászukat az elköltözködéshez készen tartsák. Az adott körülmények között — folytatja a pap — nem is tehattünk mást, mert nem igen remélhettük, hogy a franczia gyalogságot reábirjuk, hogy újra támadjon, mert már kétszer megverték és visszanyomták a hegy aljában elterülő erdőbe. Tisztjeik azonban szakadatlanul bátorították a katonákat, s a mikor látták, hogy a franczia lovasság is megérkezik támogatásukra, harmadszor is megpróbálták a dolgot és újra támadtak.

Itt a napló megismerteti a harczerterét. Szerinte az a félsziget, a melyet a Rába kanyarulata alkotott, minden oldalról zárt volt. A törökök háttal állottak a folyónak; a szövetségesek hátában inkább ritkás, de sudár fákból álló erdőség által borított hegy terület el. A szövetségesek jobboldalában egy kis falu állott, balról pedig egy kis irtás volt, a melyen a lovasság átvonulhatott. A térség általában véve szűknek bizonyult a csapatok fejlődése tekintetében. Ez volt oka annak, hogy a francia lovasság 36 kompániájából csupán 12 vonulhatott át a szűk helyen. Hibáztatja a törököket, hogy a francia lovasságot átengedték az irtáson és hogy nem akadályozták meg ezek csatarendbe való fejlődését. «A pogányoknak ez a mulasztása bátorságot öntött a mi katonáinkba, mondja továbbá, miután látták, hogy az ellenség képtelen fölhasználni a kedvező alkalmat és mert szentül hitték, hogy könnyen visszanyomhatják a törököket a folyó túlsó partjára.» Reményekkel teli, lehajtott fővel újra rohamra indult a már említett négy ezred (az ötödik, vagyis a *Piemont*-ezred, Szent-Gotthárdban maradt mint őrsereg). A törökök sokáig tartották magukat. A támadás előtt a szövetséges csapatok parancsnokai szigorúan megtiltották, hogy senki se szakadjon el a sereg zömétől, mert észrevették, hogy a kardjukat mesterileg forgató törökök a laza sorokban, a hol elegendő helyük volt, felülkerekedtek, holott a zászlóaljok és a svadronok zárt és tömör soraiban nem igen tehettek kárt. Mindazok az emberek, a kik hetykén elváltak svadronjuktól azért, hogy a törökökre lövöldözzenek, eklatáns módon bizonyították be a kiadott parancs helyességét, mert valamennyinek a feje a törökök zsákjába került, a miket azok az oldalukon viseltek azért, hogy a levágott fejeket beléjük tömjék. «Az összezapás igen heves volt — írja a pap — és a törökök eleinte nem engedtek, mert a folyón átkelt csapataik mind a harczerben legjobban edzett janicsárok voltak, a kikkel nekünk francziáknak kellett megmérkőznünk. Én annak a hegynek a tetejére mentem fel, a melynek lábánál folyt a harczer. Háta-mat a magaslaton álló kis kastély¹ falának vettem és így mindent egészen jól láttam. Körülöttem elég német lovas volt,

¹ Chateau. A hegy a «Schlossberg».

a kik portyázásról jöttek vissza, de nem igen siettek a csatázók közé. Hiába buzdítottam őket, hogy gyorsan menjenek bajtársaik segítségére a harczbba, de úgy látszik, nem igen volt kedvük viaskodni és mind gyáva ficzkók voltak.»

«Egy ideig itt álltam és mindent jól láttam, míg végre, a mikor két ágyúgolyót löttek a kastély felé, gyors lépésben ott-hagytam helyemet. Különben végig néztem volna az egész táma-dást, a melyben a francziák egyedül 4000 emberükkel vissza-nyomtak 12,000 törököt a folyóba, a kik mind odavesztek, mert vagy belefúltak a folyóba, mely a néhány napig tartó esőzés miatt igen megáradt, vagy pedig a mi lovasságunk és gyalogsá-gunk folytonos tüzelésében hullottak el.»

«A meddig az ütközetet szemléltem, addig úgy láttam, hogy mindenki kiszemelte áldozatát és azután a legnagyobb nyugodt-sággal agyonlőtte azt. Nagy zavar támadt a pogányok között. Súlyos ruházatuk nagyon megnehezítette az úszást; azokat pedig, a kik úszni tudtak, az úszni nemtudók fojtották a vízbe. Sokan ugyan elérték a tulsó partot, de vagy nem tudták megmászni a partot, mert igen meredek volt, vagy pedig a francia lövészek löttek le őket, főként pedig azokat, a kik a szárazra jutottak. Óriási öldöklés ment végbe: alig jutott a tulsó partra egy-két török. A megöltek között egy basa is volt, a nagyvezirnek testvére. Ez az *Espagny*-ezredben szolgáló kadétnek esett a kezébe, a kinek följánlotta arany buzogányát (*masse d'or*) és kegyelmet kért tőle. A kadét megharagudott és reá lőtt a basára, a ki nyomban összerogyott. Egy másik basát, a «janicsárok kapitányát» szintén megölték számos emberével együtt. A többi török fölzendült a nagyvezir ellen és tiltakozva elment Kanizsa felé, hogy nem fognak többé harcolni, mert a mi csapataink rosszul bántak velük és sokat szenvedtek az eleség és takar-mány hiánya miatt. Ezeket a foglyok és a vizen hozzánk úszott rabszolgák mondták el.»

Az előbb említett francia előkelőségeken kívül elesett még *Mons. Richard* lovaskapitány is; a francia katonák soraiban kétszáz ember esett el. A németek veszteségét a pap sokkal nagyobbra becsülte. A *Nassau*-ezred például már az első roham-nál elpusztult. A többi német csapatból mintegy ötezer ember

megfutamodott. Ezek azonban visszajöttek zsákmányolni, a mikor hírét vették, hogy a francziák legyőzték a törököket. «Igaz, hogy nem sokat zsákmányolhattak, írja a szemlélő, mert a midőn a francia tisztek észrevették, hogy a németek fosztogatják az elesett törököket, reájuk lövettek, mert véleményük szerint a németeknek semmi joguk nem volt ahhoz, hogy fosztogassák azokat a törököket, kiket a francziák öltek meg saját életük kockáztatásával.»

A zsákmány nagyrésze a francziák kezébe került, a kik minden olyan lovat elfogtak, a mely ép volt vagy csak könnyen sebesült meg. A nagy fosztogatás azonban nem ezen a napon ment végbe, mert a szövetségesek csapatai hadi rendben maradtak, tartván attól, hogy a törökök, szokásukhoz híven, visszaternek és fokozott erélyvel támadják meg őket. A törökök elvonulása után vették észre a szövetségesek, hogy a vereség teljesen váratlanul érte a törököket, mert a 11 darab ágyút a folyó partján hagyták. Ezután a keresztény csapatok elsáncolták magukat, a mi által elvették a törökök még egyszeri támadási kedvét. A zsákmányul esett ágyúkat arra a gyalogezredre bízták, a melyet az állások védelmére rendeltek ki.

«A pogányok veresége, írja a pap, meglepte az egész világot, magunkat sem véve ki! *Alij értettük meg, hogy a folyón átkelt 12,000 törököt hogyan verhetette meg 4000 olyan emberünk, kiknek fegyelme gyenge lábon állhatott bajtársaik futása miatt!* A törökök is igen meg voltak lepetve, a midőn megtudták, hogy milyen kevesen voltak a francziák. Valaki, a ki a török seregből jött el táborunkba, azt beszélte, hogy a nagyvezir karóba húzatta azt a kémet, a ki azt jelentette neki, hogy csak 6,000 francia van a keresztény hadseregben; ő (t. i. a nagyvezir) sehogy sem értette meg, hogy oly maroknyi csapat mi módon verhetette vissza a folyón átkelt nagyszámú török csapatokat. Azt hitte, hogy legalább is 20,000 francia vett részt a harcban, hogy ily győzelmet arattak.»

«A németek, bár igen irigykedtek a francziákra, a mióta ezek megverték a törököt a körmendi hidnál, nem állhatták meg, hogy a dicsőséges győzelemnek hírét ki ne kürtöljék. Az öreg Montecuccoli is eljött hozzánk és kivonult ezredeink előtt köszö-

netet mondott: Colignynak, tábornokainknak, továbbá maréchal de camp-jainknak, kapitányainknak, tisztjeinknek s legénységünknek, hangosan hirdetvén, hogy e napon megmentettük a császárságot; megígérte továbbá, hogy jelentést tesz a dologról a császárnak, hogy ő felsége is megköszönhesse szolgálatainkat a francia királynak».

Itt a pap közbeszóvi két francia úrnak, még pedig: *Marquis de Grace*-nak és *Dé Bandeuille*-nak esetét, a kik még Metzben összeszólalkozva, párbajra hívták ki egymást. A kihívott fél azonban nem fogadta el a kihívást, mert a király szigorúan megtiltotta a páros viaskodást. A kihívót el akarták fogni, de ez elillant és mint önkéntes a német csapatok soraiban harczolt Szent-Gotthárd alatt. Hősies viselkedésének szemtanuja volt a kihívott tiszt, a ki erre kibékült vele.

A csatában a francia csapatok közül 12 lovas kompánia és 4 gyalogezred vett részt; a Piemont-gyalogezred Szent-Gotthárdban maradt vissza, mint őrsereg; a többi 24 lovas kompánia pedig a tábor közelében és nyeregben várta a további parancsokat. A csata után az idő esősre fordult. Másnap (augusztus 2-án) délig az egész tábor azt hitte, hogy a törökök, legalább is ágyúik megmentése végett, korán reggel visszatérnek. Az esős időben — mondja a pap — e szolgálatra az íjjakkal felszerelt tatárok igen jól alkalmazhatók lettek volna, mert a francia gyalogság az esőben nem használhatta lövő fegyvereit. «Nyilván ilyen tervet eszeltek ki, írja a pap, mert vissza-jöttek és csatarendbe helyezkedtek; de a midőn látták, hogy csapataink a folyó partján, a sánczok mögött, harczra készen állnak, ismét visszavonultak és nem tettek mást, mint hogy két üteget állítván fel a lejtőn, egész napon át és elég gyakran tüzeltek bár kevés eredménnyel.»

A törökök eltakarodása után a szövetséges seregekből néhány katona, még pedig tisztjeik biztatására és néhány louis d'or-ért, átúszott a Rábán és leszerelte a török ágyúkat, nevezetesen a talpakat a vízbe dobták, az ágyúcsöveket pedig a földön heverten otthagyták.

A napló ezután több oldalon át azokat a kegyetlenkedéseket írja le, a melyeket úgy a francia, mint a német katonák követtek el a hatalmukba került török harczosokkal szemben.

Augusztus 3-án a törökök mind messzebb vonultak, a szövetségesek pedig, cselet sejtve, a Szent-Gotthárdban álló őrsereg támogatására segédcsapatokat küldöttek ki ugyanide. Maga a szövetséges derékhad is készenlében maradt, hogy, ha kell, közbevigjon és megsegítse a Szent-Gotthárdnál megtámadottakat. A törökök azonban a következő napokon sem tértek vissza és nem bocsájtkoztak hadi vállalatokba, hanem még tovább eltávolodtak a szövetségesektől. Ennélfogva akadálytalanul átvonszoltathatták azt a 11 ágyút, a melyeket a törökök gyáván a Rába mellett visszahagytak és a melyeket a francziák már előzőleg leszereltek.

Reánk nézve mindenesetre igen érdekes fejezete a naplónak az, a melyben a *magyar csapatokról* esik szó. Erre nézve ez áll a naplóban:

«A mai napon 6000 magyar harczos csatlakozott hadseregünkhöz. Reggeli 10 órakor vonultak be táborunkba nagyon szép rendben; mind jól megtermett és jól fölszerelt ember. Nem maradtak sokáig velünk; de a rövid idő ellenére is alkalmas volt főbb embereikkel beszédbe ereszkednem, különösen Budiani (Batthányi) gróffal, a ki e csapatokat vezérelte. A magyarok mind könnyen beszélnek a latin nyelvet, a miért is a külföldi ember társaloghat velük. Elmondtam a grófnak a csata történetét; a gróf igen udvarias és őszinte ember volt. Elmondtam, hogy szeretve kívántuk, hogy velünk lehessenek a csata napján, mert ők nem szöktek volna meg oly gyáván, mint a németek. A gróf nagyon sajnálta, hogy nem érkeztek meg idejekorán, mert a magyarok hozzá lévén szokva a folyók átúsztatásához, a Rábán túl is üldözőbe vehették volna a törököket. A magyarok rövid ideig közel maradtak hozzánk, de később a sziget¹ felső végénél táborba szálltak ott, a hol mi táboroztunk azelőtt. Ott sem maradtak sokáig, mert a számukra táborhelyül kiszemelt mezők posványosak voltak és kényelmesebb helyet kellett keresniök. Mielőtt fölszedték sátorfájukat, táborunkba jöttek, hogy a katonáink által zsákmányolt különféle holmikát összevásárolják. A zsákmány kapóra jött nekik,

¹ T. i. a félsziget.

mert majdnem úgy öltözködnek mint a törökök, csak hogy nem viselnek turbánt. Ezt kivéve, nagyon hasonlítanak a törökökhöz. Fejükön prémmel szegett hosszúkás posztósüveget viselnek; ez az egyedüli, a miben a törököktől különböznek. Ugyanolyan lovakon ülnek, hasonló nyeregben; kantárjuk és csótárjuk van; a törökökhöz hasonlóan ülnek a nyeregben, tudniillik igen rövid kengyellel, a mi által lábszáraik rendkívül meghajlanak. Mindkét nemzetbeliek, a magyarok éppúgy mint a törökök, egyformán fegyverzetek, tudniillik van: baltájuk, puskájuk és szablyájuk. Balkezükből vasból való karvédőt, paizsot (brassard) viselnek (kis paizs), a melyet igen ügyesen használnak a törökökkel való harcban; e pajzsossal védik meg nyakukat, fogják föl a szablyavágásokat, a melyeket a törökök rendszeren a testnek ezen részére mérnek. Ezt különben egy magyar úr beszélte el nekem, a kivel később együtt utaztunk Bécsbe.»¹

Sorra veszi ezután a följegyző a francia sebesülteket és betegeket, a kiket tábori viskóikban látogatott meg. A látottak miatt ismét kifakad a császár miniszterei ellen, a kik nem gondoskodtak kórházakról, a hol a betegek és sebesültek kellő ápolásban részesülhettek volna. Úgy mondja, hogy az ápolást a jezsuiták vállalták el és hogy ezért már előre 2000 écu-nyi fizetést vettek fel. Más forrás szerint azonban ezt az összeget csak azért kapták, hogy mint gyóntatók működjenek a hadseregben; hat szentatyának kellett volna tehát jelen lennie a táborban; de csak egy jött el, a kinek 6000 katonát és a hadsereget követő szolganépséget kellett meggyóntatnia. Ez az egy meglehetősen jólelkű ember volt, a ki elpanaszolta a napló írójának, hogy társai mind elszéledtek és magára hagyták. Az utolsó még Salzburgban vált el tőle oly czélből, hogy bejárja Olaszországot. Nem csoda tehát, ha papunk furcsának találja ezt az eljárást s ha ezt jegyzi meg: ezek a jó urak nagyon sokat kérkednek jótékony- és missió-szolgálatokkal; a pénzt zsebregyúrik és azután kevésbé veszélyes helyen töltik el az

¹ A napló későbbi följegyzése elárulja, hogy ez a magyar úr *Muzsai Vitnyédy István* volt, Zrinyi Miklós meghitt barátja vagy pedig ennek fia.

időt, mint a magyarhoni harcztéren. *Langlois*, így hívták a jezsuitát, szintén francia volt, a ki továbbra is nagyon panaszkodott, hogy miután rendtársai elhagyták, nagyon sok a dolga és kérte a mi papunkat, hogy segítse őt munkájában; de ez így felelt neki: a keresztény katonák, a tisztek és az önkéntesek legtöbbje oly irtózatosan gonosz életet él, hogy nem érti, miként adhatja fel nekik a szentségeket a halálos ágyon kívül. Ilyenre — úgy mondja — csak egy jezsuita képes. «Nem tudom — folytatja — valljon a német jezsuiták jobbak voltak-e a mieinknél; mindenesetre szorgalmasabbak voltak, de föltétlenül többen. A táborban ki és bejárni láttam őket eléggé harczias magatartással és szép fehér nyakkravalóval. Noha jezsuitánk csak egy volt, nem voltunk szerzetesek hiányában, mert mások is voltak velünk, különösen barátok, kiknek legtöbbje akasztófára való hunczfut csavargó volt,¹ és a kik csak azért csatlakoztak a hadsereghez, hogy ingyen jól éljenek. A lutheránus lelkészek közt ellenben soha sem láttam megróni valót, ellenkezőleg igen gyakran a svadrónok és a zászlóaljok előtt láttam őket föl és alá lovagolni, a mi közben buzdító szavakat intéztek a katonákhoz és a tisztekhez, a kik tisztelettel teljes módon hallgatták meg intelmeiket.»

Másnap, azaz augusztus 4-dikén, a törökök korán reggel ismét fölszedték sátraikat és trombita- és dobszóval elindultak, de nem haladtak messzire. Miután pedig Szent-Gotthárd irányába meneteltek, a szövetségesek azt hitték, hogy ezt akarják megtámadni. A támadás azonban nem következett be, mert a törökök a hegyek mentén elvonultak. «Ez — írja a pap — bennünket, francziákat, arra indított, hogy a vízbe fült törököket kihalásszuk és megmótozzuk. Ez meg is történt. Sok jó dolgot találtunk, különösen azokban a zsebecskékben,² a melyeket, mint a kapuczinusok, a hónuk alatt viseltek, s a melyekben sok arany- és ezüstpénzt találtunk; néhány magasabb rangu kabátujja pedig teli volt francia 5 sólos Louis-darabokkal. Embereink közül többen szablyákat és drága csótárokat szed-

¹ Pendants et vagabonds, grands fripons.

² Pochettes sous les aisselles.

tek össze. Brissac herczeg egy katonától 3 Louis d'orért vett meg egyet, a mely finom munka és arannyal és selyemmel himezett volt. E csótárok nem olyanok, mint a miéink, mert a lovat minden oldalról betakarják és majdnem a földig érnek, a minek következtében szerfölött és különösen a harezban akadályozzák a paripákat.»

Augusztus 4-ének alkonyán szemtől-szembe került a pap török hadifoglyokkal. Egy szállásabeli úriember kísérte útjában, a ki törökül is beszélt. Ennek révén megkérdezte a foglyul esettet, hogy nem akarna-e a keresztény hitre térni? A fogoly nem-mel válaszolt és ezt füzte hozzá: *becsületes ember nem változtatja meg a vallását!* Erre a fogolyórséget vezénylő kapitány tudtára adta a töröknek, hogy miután vonakodott át-térni, levágatja a fejét. A fogoly erre is csak ezt mondta: erre teljes joga van, mert foglya. Most a kapitány egy nagy kést húzott elő és ezt fölemelvén, úgy tett, mintha le akarná vágni a török fejét. A töröknek egyetlen egy izma sem rándult meg és csak ezt felelte: Uram, tégy a mi tetszik, hisz foglyod vagyok!

Augusztus 5-én korán reggel trombita- és dobszó mellett a török hadsereg ismét megindult és Szent-Gotthárdon alúl tábort ütött ugyanazon a helyen, a hol a csata előtt is táborozott. A török sereget a szövetségesek is követték és átkelvén a Weistrichs folyón, szintén ugyanazon a helyen telepedtek le, a hol a Rábához való vonulásuk után táborozták.

«Azt hittük, írja a pap, hogy a törökök a közelünkben levő fenyőfa hidat támadják meg; de szerencsénkre nem tették meg ezt, mert ha visszavernek bennünket, akkor a németek nem jöhettek volna segítségünkre, minthogy a Weistrichs folyó elválasztott bennünket s a híd a melyen átjöttünk a folyón, összerogyott az első podgyászszekér alatt. Közlekedésünk a németekkel teljesen el volt vágva. Ezt tábornokaink gondatlanságának köszönhattük, a kik nem vették észre, hogy a híd nagyon is rozoga s hogy a följárónál oly feneketlen a sár, hogy még a legerősebb lovak sem voltak képesek a tehernélküli szekereket átvonszolni rajta.»

A híd beomlása következtében a francziák az augusztus

5-dike és 6-dika közötti éjjelt étel és podgyász nélkül, és igen hűvös időben, vízzel telt barázdákban töltötték el. Itt ismét kifakad a pap a németek ellen, mert a szerinte nagyfontosságú híd helyreállítása iránt még másnap délelőtt kilencz óraker sem intézkedtek.

Augusztus 6-án csupán lényegtelen és hadiesemények nélküli följegyzések vannak a naplóban. Másnap, augusztus 7-én,¹ a törökök folytatták elvonulásukat. «Elmentem megnézni őket, mondja a pap, és oly közelből láttam őket, hogy megkülönböztethettem egymástól az egyes személyeket, mert csakis a folyó választott el tőlük. Minden különös elővigyázat nélkül közel mentem a folyóhoz és csak arra ügyeltem, hogy az ő oldalukon levő kerítések átellenébe ne kerüljek, nehogy a bokrok mögül meglőhessenek.»

Most a napló szélén ez áll: *Augusztus 7. a Kiescheni² erőd közelében táborban.* A szöveg pedig ezt mondja: Mai menetük³ ugyancsak zavarba ejtett bennünket, mert nem tudtuk, hogy Körmend alá térnek-e, a hol a francziák egy izben már megverték őket, vagy hogy Kanizsa felé kívánnak letérni. Mint-hogy takarmány dolgában nagy inség uralkodott táborukban, arra a következtetésre jutottunk, hogy Kanizsára térnek üdülés végett. A bizonytalanság miatt a csapatok mozgulataik közben minden elővigyázati rendszabályt megtettek és a csapatokat a körmendi híd közelébe rendelték. Montecuocoli, a fővezér, valamely olyan parancsot adott ki, hogy a francziák valami mást tegyenek. De Mons. de Coligny határozottan értésére adta, hogy ha katonái, a kik már majdnem éhen haltak, kenyeret kapnak, tetszése szerint bárhová elmegy, de kenyér nélkül semmit sem várhat tőlük. A császár minisztereivel való elégedetlenségnek jeleit a mai napon tisztán észrevettük; az ő gondatlanságuk miatt a hadseregnél minden hiányzott, de külön-

¹ Az ezen napra tett följegyzések valószínűleg augusztus 6-ára vonatkoznak. E mellett szól a napló szélén és a szövegben az alább megemlített azon megjegyzés, a mely szerint augusztus 7-én Németújvár alatt állottak a francziák.

² Azaz *güssingi* = németújvári.

³ T. i. a törököké.

ben is megúntuk már a németek irigykedéseit. Elhatároztuk tehát, hogy elválunk tőlük és ennivalót keresünk magunknak.

A napló szerint a francia sereg tényleg hátat fordított a Rábának. De csakhamar akadályra bukkant, mert az útbaeső közeli folyó hidja hasznavehetetlen volt. Az egész had tehát megállapodott, a mi veszélyes volt, mert a törökök ágyúkkal nagy zavart, sőt nagy károkat is okozhattak volna a tömegben. A nagy bajtól megóvta a francziákat a köd, a mely e nap reggelén sűrűen ült a vidék felett. Az akadályt hamarosan elhárították, rőzsét hordtak a híd elé, a mely munkában maga de la Feuillade is segédkezett és jó példát mutatott a többi gavallérnak. A munka befejeztével az egész had átkelt a patakon, de rajta túl posványos mezőségre tévedt, a melyen a gyalogság csak levetkőzötten juthatott előre. Később a had egy erdő alján megállapodott, a hol pihent és megetette lovait. «Magunk is ettünk valamit, mondja a pap, és azután a magaslatra mentünk fel, honnan, nagyon messzire tőlünk, szintén egy magaslaton, megpillantottuk a török hadsereget. Menetük egyideig nyugtalanságot okozott, mert azt hittük, hogy ismét visszatérnek oda, a honnan őket ma reggel elmenni láttuk. Távesövekkel jól megfigyeltük útirányukat és jól meghányva-vetve minden körülményt, arra a következtetésre jutottunk, hogy Kanizsa felé vették útjokat. Ezért tehát lovasságunkat azonnal a Kieschen melletti szállásokra küldöttük. Majdnem az egész napon szoros úton vonultunk át, mert erdőkön kellett áthaladnunk, míg végre egy magaslaton egy elhagyatott faluhoz értünk, a honnan igen messzire elláthattunk. Itt találtuk az első gyümölcsöt is. A dúsan megrakott almafák nem maradtak sokáig így, bár gyümölcsük még éretlen volt. A majdnem éhenhaló legényeknek végtelen sokasága csakhamar letarolta a fákat. A míg ők ezzel valának elfoglalva, addig én a magas helyről megszemléltem a vízzel borított nagykiterjedésű vidéket, a melyen ép ekkor vonultak át a magyarok. Első pillanatra azt hittem, hogy ismét a törökök vannak a nyakunkon és nagyon megijedtem; de végre megnyugodtam, miután láttam, hogy seregünknel semmiféle előkészületet nem tettek fogadásukra, sőt ellenkezőleg, a mieink tovább folytatták útjokat anélkül, hogy reájuk hederítettek volna.

Egy igen magas hegy lejtőjén szőlőkön is áthaladtunk, majd egy másik erdőbe értünk, a melyen át egy bevágott út vezetett; a mély és tapadós sár sok fáradságot okozott. Az út a síkságon át sem volt jobb ennél, a midőn végre elértünk egy másik faluhoz. A sok eső miatt annyira felázott a talaj, hogy igen fárasztó volt az út. Az utak mindenhol nagyon rosszak voltak. Alig hogy áthaladtunk a falun, ismét úsztunk a sárban és a vízben, mely a lovak hasáig ért. Ez mintegy negyed mértföldön át tartott. A gyalog katonákat valóban sajnáltuk, mert az egyik vállukon ruháikat, a másikon pedig fegyvereiket voltak kénytelenek hordani. Mi, a kik lóháton voltunk, még meglehetősen jól jártunk. Végre egy fahídhöz értünk, a mely szintén be volt szakadva; ez tehát ma már a második beszakadt híd volt. Újabb zavar támadt, mert az egész lovasság egy csomóban annyira összetorlódott a híd feljárójánál, hogy a rőzséket odahordani nem lehetett. Ennélfogva a galyakat kézről kézre kellett adogatnunk. Ez is igen nehéz dolog volt, mert a már hosszabb idő óta kiáradt víz annyira fölzáttatta a talajt, hogy a följárónál mély kátyú támadt, a melyen át a lovak csak a legnagyobb nehézséggel tapostak át. Sokszor egy-egy ló elesett, egy ízben pedig egyik úri emberünk majdnem belefulladt a sárba, mert annyira össze voltunk zsúfolva mindenhol, hogy senkisémet segíthetett segítségére. Én is remegtem egy kissé, mert az egyik sarkantyúm beleakadt a lovam heveredébe s a nagy tolongás miatt képtelen voltam megmozdítani lábamat. Ha ebben a helyzetben lovam elesik, mint akárhány más, eltörhettem volna a lábszáramat.»

Augusztus 7-én és 8-án a francziák *Németujvár*¹ alatt, 9-én pedig *Porknik*² határában táboroztak. Idevaló útjukban megint két órai késedelmet szenvedtek egy beszakadt híd helyreállítása miatt. A míg így váraoztak, beérkezett a francia gyalogság, a melynek élén a Szt.-Gotthárd alatt zsákmányolt 11 török ágyút hozták nagy diadallal. Augusztus 12-én Brissac-ék

¹ Már előbb is jeleztem, hogy *Kirschen* = Güssing.

² Valószínűleg *Pernau*, a mai *Pornó*, a mely Németujvár és Kőszeg között fekszik.

fölkerekedtek és nem a mint eleinte tervezték Szt.-Mártonon át a Csallóköz felé, hanem Kőszegnek vették irányukat, hogy Bécsbe jutva, kipihenhessék magukat. Magukkal vitték d'Espagne kapitányt is,¹ a ki Szt.-Gotthárdnál súlyosan megsebesült, mert a mellett hogy puskagolyó járta át a karját, össze-vissza volt szabdalva. A harcban ugyanis a törökök reátámadtak és le akarták vágni a fejét. A kapitány azonban megfordított rövid kópjával oly ügyesen védekezett, hogy fölfogta a törökök csapásait, bár kópjája darabokra szakadt a súlyos vágások alatt.

Kőszegen Muzsai Vitnyédy Istvánnal találkoztak, a ki itt átutazóban volt. Ugyancsak itt találkoztak a császár mintegy 50 ágyújával. «Akaratunk ellenére nagyot kellett nevetnünk, írja a pap, mikor ezt a sok és szép hadiszert megpillantottuk a befejezett háború után;² a császár úgy látszik azért tartogatta vissza ágyúit, hogy ezeket megmutathassa nekünk. Sehogy sem értettük meg, hogy miért nem küldötték hamarabb e nagyon is szükséges védőszerzőségeket és hogy miért mutogatják ezeket most, a mikor már nem volt szükségünk reájuk. Kőszegen, a hol a császár e magaviseletét a magyarokkal is megbeszélte, ezek is furcsának találták a dolgot. Még furcsább volt, hogy miután eddig a császár minden eleség nélkül hagyta a hadsereget, ép e napon indított el a sereg részére lisztet, mintegy 50 apró szekéren. A szállítmánynyal útunkban csakugyan találkoztunk is.»

Kőszegről Sopronba mentek Brissac hercegek, augusztus 14-dikén pedig Vitnyédynek és fiának kíséretében Bécsbe érkeztek, a hol Zrinyi Miklós, a ki már betegeskedett, meglátogatta Brissac herceget. Kilencz napig maradtak az osztrák fővárosban s miután nem volt kilátás arra, hogy a császáriak még ezen évben hozzá látnak Érsekújvár ostromához, augusztus 23-dik napján Olaszországba indultak.

KROPF LAJOS.

¹ A szöveg zavaros. Meglehet, hogy *Espagne-ezredbeli* kapitányról van szó.

² ... en voyant un si bel equipage hors de saison.